УДК 81'367:625

Людмила Васенко, Володимир Дубічинський, Оксана Кримець
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ УНОРМУВАННЯ ФОРМ ЗАПОЗИЧЕНИХ ДВОВИДОВИХ ДІЄСЛІВ

© Васенко Л., Дубічинський В., Кримець О., 2006

У статті визначено складники процесу вербалізації нових понять наукового та технічного знання, запропоновано введення у навчальний процес вищої технічної школи нової навчальної дисципліні термінологічного спрямування й розглянуто певні варіанти унормування форм запозичених двовидових дієслів.

The paper describes the components of verbalization process with respect to new notions in scientific and research knowledge; provides proposals for introducing a new terminological discipline into the higher technical school curriculum; and examines a number of options for standardizing the forms of adopted two-way verbs.

Постановка проблеми. Сьогодні вища школа України шукає шляхи вирішення проблеми гуманітаризації інженерної освіти, тобто проблеми формування майбутньої технічної еліти, що опанувала знання не тільки в галузі технічних дисциплін, але й у галузі гуманітарних дисциплін – філософії, психології, лінгвістики тощо. Останні не слід вважати противагою до технічних, а навпаки, вони допоможуть майбутнім фахівцям побудувати у своїй свідомості фрагменти наукової картини світу: логічно осмислити нові поняття в системах певних галузей/підгалузей наукового й технічного знання та ознайомитися з усіма формами вербалізації таких понять.

На жаль, до цього часу Міністерство освіти і науки України попри вже кількох рекомендацій міжнародних наукових конференцій із проблем української термінології (Київ, 2003, 2005; Львів, 2004) ставиться байдуже до пропозицій щодо введення в навчальний процес вищої школи дисципліни термінологічного спрямування. Саме в межах такої дисципліни розглядають основні категорії процесу вербалізації нових наукових і технічних понять.

Мета цієї статті – визначити основні складники процесу вербалізації наукових і технічних понять, розглянути певні варіанти унормування форм запозичених двовидових дієслів.

Аналіз попередніх джерел. Проблеми відображення у свідомості людини її досвіду та знань про світ протягом усього розвитку людської цивілізації цікавили багатьох вчених. Ще давні греки намагалися побудувати першу модель Усесвіту. Але й вона, й інші моделі, що було побудовано пізніше, не можуть уважатися ідеальними через те, що еволюція наукової картини світу не припиняється й впливає на появу та розвиток нових галузей і підгалузей наукового й технічного знання, на створення нових термінів, термінологій, терміносистем та руйнування старих.

Питання специфіки моделювання картин світу різними національними культурами сьогодні досліджено в наукових працях багатьох відомих українських і зарубіжних учених (Ю. Д. Апресян, Р. А. Будагов, А. Вежбицька, Т. Р. Кияк, О. В. Корнілов, О. Курило, В. М. Лейчик, О. О. Леонтьєв, Д. С. Лотте, М. Планк, В. Пілецький, Л. Пшенична, Б. Рицар, Р. РожанківськийЛ. О. Симоненко, С. Г. Тер-Мінасова, Т. Дж. Філлмор тощо).

Актуальність цієї статті полягає в пропозиції, по-перше, введення у навчальний процес вищої школи України дисципліни з українського термінознавства, по-друге, у спробі виділити в запозичених двовидових дієсловах за допомогою суфіксальних новоутворень позначення дієслів багаторазової дії недоконаного виду та дієслів, що позначають одноразову дію доконаного виду.

Викладення основних положень статті. На підставі аналізу попередніх джерел щодо стану розроблення поняття «наукова картина світу» можна дійти висновку, що таке поняття має абстрактний характер, а певну конкретизацію отримає через певну національну мову.

Поняття «наукова картина світу» складається з понять певних галузей наукового та технічного знання; ці галузі, у свою чергу, поділяються на підгалузі, що містять фрагменти наукової теорії у вербалізованому вигляді – у вигляді конкретних національних термінологій, які в процесі обслуговування наукових теорій стають терміносистемами. Логічний зміст терміносистем певних галузей / підгалузей є однаковим для всіх національних мов, проте мовна форма – план вираження – має суто національний характер і залежить від словотворчих і метафоричних моделей певної мови.

Професійна підготовка фахівця неможлива без цілеспрямованого й системного вивчення фахової мови. Саме мовний аспект побудови наукової картини світу є основним напрямком термінологічної підготовки студентів.

Майбутні спеціалісти мають бути обізнаними в таких поняттях [3]:

- «дефініція» (визначення наукового або технічного поняття);
- «терміноелемент» (частина слова: корінь, суфікс, префікс; символ; цифра; залежне слово у термінологічному словосполученні);
- «термін» (мовний знак, що позначає поняття в певній галузі знання; семантичний конденсат наукової дефініції – ім'я поняття);
- «терміноїд» (назва конкретного об'єкта або дії в професійній діяльності: номенклатура, професіоналізми й професійні просторіччя);
- «термінологія» (сукупність термінів певної галузі знання чи діяльності);
- «терміносистема» (система термінів певної галузі / підгалузі, що обслуговує наукову концепцію, наукову теорію цієї галузі знання) [6].

Загальновідомо, що термінами можуть бути не тільки іменники, а й інші частини мови.

Українському науковому стилю притаманна наявність значної кількості запозичених із грецької, латинської та, останнім часом, з англійської мови дієслів, які мають статус двовидових (значення виду можна встановити лише через контекст). Але, на думку В. Пілецького, «українській мові, на відміну від російської, не властиво використовувати двовидові дієслова» [11, с. 220]. Як зазначено у монографії Катерини Городенської та Івана Вихованця [1, с. 232], для таких двовидових дієслів іншомовного походження засобом розмежування їхніх видових відмінностей можуть бути префікси **від-, пере-, про-, роз-, з-/с-, за-, по-**. Ці дієслова належать до найпродуктивнішого І класу українських дієслів із суфіксами основи інфінітива **-ува-/-юва-**. Це зумовлено тим, що суфікс **-ува-** є основним засобом морфологічного оформлення дієслівних основ іншомовного походження на українському ґрунті (*абсорбувати, кальцинувати, модернізувати*).

Проте, виходячи з додатків Г і Д до Стандарту ДСТУ–2000 «Термінологія. Засади і правила розробляння стандартів на терміни та визначення понять» і спираючись на досвід кафедри української, російської мов та прикладної лінгвістики Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» із проведення практичних занять з дисципліни «Основи лінгвістичної та термінологічної підготовки фахівця» [12], ми з метою уніфікувати мовні засоби, які необхідні для внутрішньомовного гармонізування української науково-технічної термінології [9], пропонуємо унормувати процес новоутворень від двовидових запозичених дієслів для передавання значення дії, події, наслідків дії та для адекватного перекладання російських дієприкметникових форм у науково-технічних текстах [4].

У процесі викладання вищезазначеної дисципліни ми користуємося багатьма термінологічними словниками, але більшість з них:

1) або взагалі не містить відповідників до російських пасивних дієприкметників теперішнього часу (наприклад, Російсько-український словник наукової термінології: Математика. Фізика. Техніка. Науки про Землю та Космос [14];

2) або пропонують один відповідник і для пасивного дієприкметника теперішнього часу, і для пасивного дієприкметника минулого часу (наприклад, Російсько-український та українсько-

російський словник з радіоелектроніки, що його уклали Богдан Рицар, Костянтин Семенистий та Ірина Кочан: *адаптúруемый – адаптóваний, адаптúрованный* – теж *адаптóваний*) [15];

3) або подають поруч з одним відповідником для теперішнього і минулого часу ще й форму, утворену від перфективів (термін Е. Городенської), наприклад, у Російсько-українському словнику наукової і технічної мови (термінологія процесових понять) Войналовича О. і Моргунюка В. до російського *«амортизируемый»* наведено 3 відповідники: *амортизóваний, замортизóвний, замортизóвуваний* [2]. Взагалі у вищезазначеному словникові відповідником до одного російського терміна є не одне слово, а ціла низка однокореневих слів, які можуть позначати недоконану дію, багаторазову, доконану, наслідок, стан, величину; наприклад, *деформува́ння, здеформóвування, здеформува́ння, здеформóвання, деформáція, здефóрминá.*

До речі, сполучення «доконана дія», «недоконана дія» не зовсім влучні. Є поняття «недоконаний вид дієслова» та «доконаний вид дієслова». А дії можуть бути або незавершеними, або завершеними.

На думку С. Яреми, можна захоплюватися таким багатством засобів синтетичного словотвору, проте в термінологічному словнику «таке різноманіття створювало б гнітюче враження її недорозвиненості. Адже розвиненість мови не завжди і не тільки визначається багатством форм» [18, с. 231]. Він також вважає, що до наукової мови слід вносити лише раціонально відібрані з усієї множини слів терміни, а диференціювати та уточнювати значення треба в тексті (описі, поясненнях) і тільки тоді, коли можлива двозначність, яку контекст усунути не може [18].

Зважаючи на це, ми подаємо пропозиції щодо унормування форм запозичених двовидових дієслів.

В українській мові існує дієслівний суфікс **-овува-**, хоча в деяких джерелах висловлюється думка, що такий суфікс не притаманний нашій мові внаслідок того, що вона тяжіє до економності, до більш стислих форм. В українському орфографічному словнику за ред. проф. А. О. Свашенко наведено понад 250 дієслів з таким суфіксом (*вибракóвувати, нафарбóвувати, обґрунтóвувати, перебудóвувати, розбракóвувати, спростóвувати, унормóвувати* тощо). Всі вони передають значення багаторазової дії.

У посібнику М. Зубкова «Сучасна українська ділова мова» серед інших суфіксів основи інфінітива наведено й суфікс **-овува-** і подано приклад щодо створення від дієслова ***застосóвувати*** пасивного дієприкметника ***застосóвуваний***.

Посібник за ред. М. Д. Гінзбурга «Українська ділова мова: практичний посібник на щодень» для пасивних дієприкметників пропонує також суфікс **-овуван-**(ий). Мається на увазі, що такі дієприкметники створені від дієслів на **-овувати**, наприклад, *запам'ятóвувати – **запам'ятóвуваний**, налаштóвувати – **налаштóвуваний**.*

У російсько-українському науково-технічному словникові, укладачами якого є Володимир Перхач і Богдан Кінаш, у «Засадах відродження та розвитку української мови», що передують словникові, пропонується російські пасивні дієприкметники на **–ем**(ый), **-им**(ый) передавати дієприкметниками на **-овуван**(ий), **-уван**(ий), у прикметниковому значені – прикметниками на **-овн**(ий), **-н**(ий):

компенси́руемый – компенсóваний (дієприкметник), *компенсóвний* (прикметник);
коммути́руемый – комутóваний (дієприкметник), *комутóвний* (прикметник);
изоли́руемый – ізольóваний (дієприкметник), *ізольóвний* (прикметник).

«Новий російсько-український політехнічний словник» (укладач М. Зубков) також подає до російських пасивних дієприкметників на **-ем (ый), -им (ый)** українські дієприкметники на **-овуван (ий)**:

рос.	укр.
абсорби́руемый	*абсорбóвуваний*
рази́руемый	*базóвуваний*
газифици́руемый	*газифікóвуваний*
идентифици́руемый	*ідентифікóвуваний*

Відомо, що пасивні дієприкметники в український мові утворюють від основи інфінітіва перехідних дієслів за допомогою суфіксів **-н-, -ен- (єн), -т-**.

Якщо українські термінологічні словники вже подають форму пасивного дієприкметника на **-овуван(ий)**, то на нашу думку, має бути також зафіксована у словниках інфінітивна форма запозичених двовидових дієслів на **-овува(ти)**, яка сприятиме лише суто умовно розмежуванню таких дієслів на доконаний і недоконаний вид.

Таким чином, від запозичених двовидових дієслів, вже засвоєних українською мовою й оформлених на українському ґрунті за допомогою суфікса **-ува-**, можна додаванням суфікса **-ов-** створювати імперфективи (термін К. Городенської); наприклад, *комутува́ти – комуто́вувати, ізолюва́ти – ізольо́вувати.*

Наявність пропонованої форми інфінітива запозичених двовидових дієслів значно полегшить процес сприйняття студентами форми українських відповідників через те, що вони наочно будуть бачити процес утворення такої форми від інфінітива дієслова, наприклад:

абстраго́вува-ти	*абстраго́вува + н(ий)*
адапто́вува-ти	*адапто́вува + н(ий)*
амортизо́вува-ти	*амортизо́вува + н(ий)*

Крім того, слід зазначити, що така форма інфінітива сприятиме також процесу передавання значень **дії, події** та **наслідку дії** віддієслівними іменниками, що створено від запозичених двовидових дієслів, наприклад:

дія (недок. вид)	подія (докон. вид)	наслідок дії
аналізо́вувати – аналізо́вування	*аналізува́ти – аналізува́ння*	*ана́ліз, аналізо́вання*
апробо́вувати – апробо́вування	*апробува́ти – апробува́ння*	*апробація, апробо́вання*
атесто́вувати – атесто́вування	*атестува́ти – атестува́ння*	*атестація, атесто́вання*

Наприкінці наводимо слова С. Яреми про те, що «створюючи нові терміни, мусимо рахуватися з тим, що не всі вони приймуться з різних причин, між якими велику вагу має незвичність, брак нагальної потреби та авторитетних публікацій, у яких вони впроваджувалися ... Усі названі причини вельми умовні. Згадаймо, що в 1901 р. А. Кримський мусив відстоювати такі новотвори, як *внутрішній, зовнішній, народний*, і що сьогодні для одних здається неприйнятим, то завтра іншим здаватиметься закономірним» [18, с. 230].

Висновки

Украй необхідно ввести в навчальний процес вищої технічної школи України дисципліну термінологічного спрямування.

Слід дотримуватися одного з основних положень термінознавства щодо термінологічного планування, потреба в якому виникає внаслідок зміни статусу мови. Ця зміна викликає необхідність пристосовування мови до нових умов у вигляді мовного планування – штучного втручання у розвиток мови з метою її модернізації, тобто створення нових термінів і удосконалення й уніфікації вже існуючих [6].

Треба запровадити чітку систему словотворчих правил, щоб уникнути позначення різних наукових і технічних понять однією й тією самою формою.

1. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови. – К.: Університетське вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с. 2. Войналович О., Моргунюк В. Російсько-український словник наукової і технічної мови (термінологія процесових понять). – К.: Вирій, Сталкер, 1997. – 256 с. 3. Дубічинський В., Васенко Л., Кримець О. Актуальні проблеми формування термінологічної компетенції студентів вищих технічних закладів // Вісн. нац. ун-ту «Львів. політехніка»: Проблеми української термінології, 2004. – № 503. – С. 137–140. 4. Дубічинський В., Васенко Л., Кримець О. Про систематизацію двовидових запозичених дієслів // Термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. – К.: 2005. – Вип. 4. – С. 280–284. 5. Д'яков А. С., Кияк Т. Р., Куделько З. Б. Основи термінотворення – К.: КМ Academia, 2000. – 218 с. 6. Зубков М. Сучасна українська ділова мова. – Х.: Торсінг, 2002. –

448 с. 7. Корнилов О. В. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. – М., 1999. – 341 с. 8. Władzimier M. Ljezyk, Luba Biesiekirska. Terminoznawstwo: przedmiot, metody, struktura. – Białystok, 1998. – 184 s. 9. Моргунюк В. Застандартовані правила ділового та наукового стилю // Вісн. нац. ун-ту «Львів. політехніка»: Проблеми української термінології, 2004. – № 503. – С 75–81. 10. Новий російсько-український політехнічний словник / М. Зубков. – Х.: Гриф, 2005. – 952 с. 11. Пілецький В. Назви опредметнених дій у науково-технічній термінології // Вісн. нац. ун-ту «Львів. політехніка»: Проблеми української термінології, 2002. – № 453. – С 215–221. 12. Прикладне термінознавство: Навчальний посібник / За ред. В.В. Дубічинського, Л. А. Васенко. – Х.: НТУ «ХПІ», 2003. – 145 с. 13. Російсько-український науково-технічний словник / В. Перхач, Б. Кінаш. – Львів, 1997. – 456 с. 14. Російсько-український словник наукової термінології: Математика. Фізика. Техніка. Науки про Землю та Космос / В. В. Гейченко, В. М. Завірюхіна, О. О. Зеленюк та ін. – К.: Наук. думка, 1998. – 892 с. 15. Російсько-український та українсько-російський словник з радіоелектроніки / Б. Рицар, К. Семенистий, І. Кочан. – Львів: Логос, 1995. – 608 с. 16. Українська ділова мова: практичний посібник на щодень / Уклад.: М. Д. Гінзбург, І. О. Требульова, С. Д. Левіна, І. М. Корнилова; За ред. М. Д. Гінзбурга. – Х.: Торсінг, 2003. – 592 с. 17. Український орфографічний словник / За ред. проф. А. О. Свашенко. – Х.: Прапор, 1997. – 845 с. 18. Ярема С. Про вжиток іменників на –НН(я) у зв'язку с ДСТУ 3966–2000 // Вісн. нац. ун-ту «Львів. політехніка»: Проблеми української термінології» 2002. – № 453. – С 228–231.

УДК 083.74

Світлана Коваленко
НДПІАСУтрансгаз, м. Харків

УНІФІКАЦІЯ СТРУКТУР ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ СИСТЕМ: ТИПОВА МОДЕЛЬ ПОБУДОВИ СИСТЕМ ТЕРМІНІВ, ЯКІ СТОСУЮТЬСЯ ТЕХНОЛОГІЧНИХ ПРОЦЕСІВ

© Коваленко С., 2006 р.

У статті визначено основні загальні принципи розробляння термінологічних систем термінів, що стосуються виробничих технологічних процесів, і запропоновано зуніфіковану структурну модель їхньої побудови.

In the article the main general principles for working up of terminological systems of terms which concern industrial technology processes have been determined and the unified structural model for constructing of these systems has been suggested.

Державна програма стандартизації на 2006–2010 роки [1] серед пріоритетних напрямів нормативного забезпечення технічного регулювання та споживчої політики передбачає *«удосконалення стандартів з науково-технічної термінології»*.

На сьогодні єдиним нормативним документом, який регламентує як розробляти й стандартизувати термінологічні системи, є національний стандарт ДСТУ 3966 [2]. Вимоги цього стандарту чітко визначають правила побудови терміна, його дефініції, а також терміностатті загалом. Стосовно структурної побудови самої терміносистеми, то основні вимоги й правила, якими користуються фахівці-термінологи в Україні, було розроблено та узагальнено переважно ще в 40-ві – 60-ті роки минулого сторіччя [3–5]. Вони є класичним теоретичним підґрунтям створення тієї чи іншої терміносистеми, але, на жаль, не містять таких положень, на підставі яких можна уніфікувати їхні структурні моделі.